

ENIGE ZILVERMERKEN EN ZILVERSMEDENFAMILIES UIT NOORD-BRABANT

De edelsmeedkunst is meer dan andere ambachten gebonden geweest aan bepaalde families. Niet slechts de strenge voorschriften van het gilde, maar ook de gespecialiseerde vorm van kunstnijverheid en de kostbaarheid van het gebruikte materiaal hebben een zekere apartheid bevorderd. Van vele oude zilveren voorwerpen zijn de namen van de makers te achterhalen, zij het niet altijd langs eenvoudige wegen, door de aangebrachte zilvermerken. De Bossche ordonnantie van 1445 schreef reeds voor, dat „die goutsmede alle silveren werck, 'tsij geslagen of gegoten, moeten tekenen mit heurs selfs kenlicken teken” en dat bovendien de keurmeesters na het onderzoek van het zilverwerk „dat tekenen sullen metter stat teken dairtoe geordineert” (6, p.42). Het zijn deze meestertekens en stadskeuren, die tesamen met de jaarletters het onderzoek mogelijk maken.

Het antieke zilver is echter schaars. In tijden van nood was zilver, in tegenstelling met andere kunstvoorwerpen, gemakkelijk om te vormen tot geld en tot en met Napoleon heeft het in beslag nemen van zilver vaak gegolden als een normaal middel om de staatskas te vullen. In het gemeentearchief van Breda bevindt zich nog een hele lijst van zilveren voorwerpen, die door de burgerij in 1577 werden ingeleverd en waarvan noodgeld werd gemaakt (14, p.82). Bovendien heeft de telkens veranderende mode vele oude zilveren gebruiksvoorwerpen in de smeltovens doen verdwijnen (10, p.75). Iets meer eerbied heeft men getoond voor de soms rijk bewerkte zilveren stukken uit de kerkelijke eredienst.

Bijna alle bewaarde zilveren gebruiksvoorwerpen zijn afkomstig uit het noorden van ons land; Noord-Brabant heeft uit de 17de en 18de eeuw bijna uitsluitend kerk- en gildezilver kunnen overhouden. Zilver is een mooi en edel metaal; de lichteffecten van het zilver werken meer schilderachtig dan die van het goud, dat door zijn kleur iets meer gebonden is. Wie over zilverwerk meer wil weten, kan daarover allerlei wetenswaardigheden vinden in enige fraai geïllustreerde boeken van de laatste tijd (zie o.a. 10 en 18), maar over het in Noord-Brabant vervaardigde zilverwerk is de literatuur zeer beperkt; ook in de genoemde algemene werken over oud Nederlands zilver komt hierover weinig voor.

Van de Boxmeerse edelsmid Rabbanus Raab worden in de bisschoppelijke musea van Utrecht en 's-Hertogenbosch drie zilverwerken bewaard: een busje voor H. Olie (4, nr.272), een ciborie (4, nr.230 en 5, nr.61 afb.) en een monstrans (4, nr.215 en 5, nr.67 afb.); zij dragen het meesterteken R R en het bokje, de stadskeur van Boxmeer. Rabbanus Raab (1721-1786) was de zoon van Rutger Raab, die in 1720 te Boxmeer in het huwelijk trad, en de kleinzoon van de Boxmeerse chirurg Rabbanus Raab. Rabbanus had zes

kinderen, o.a. Rutger Joseph (1755- . . .) en Henrica Antonia, die in 1760 te Boxmeer werd gedoopt en in 1791 aldaar huwde met Wilhelmus Bockemeulen (1, p.56, 93). De familie W. Bockemeulen-Raab had twee kinderen. Maria Theresia, in 1797 te Goch gedoopt, huwde te Boxmeer met Johannes Gerardus Hermans, gemeentesecretaris, hotelier, beheerder van de brievenposterij enz., en overleed aldaar in 1860. Anton Jos Bockemeulen, in 1795 te Goch gedoopt en in 1873 te Boxmeer overleden, was goudsmid (1, p.78, 93); zijn initialen A B staan in een ciborie uit 1839 te Breda (4, nr 233).

Te Boxmeer woonden meer edelsmeden. De familie Rijke was in de jaren 1755-1900 bekend als zilversmid en wijnkoper. Christiaan Rijke (1733-1816) huwde in 1755 en kreeg tien kinderen (1, p.56, 94). Zijn zoon Bernard staat in 1796 ingeschreven in het gilde te 's-Hertogenbosch (6, nr 179); zijn initialen en de jaarletter F = 1815 komen voor op twee zilveren ampullen van het Bossche bisschoppelijke museum (4, nr 253; 5 nr 100).

In enige kerken van midden- en noord-Limburg werden een twintigtal kelken, cibories, monstransen en ampullenblaadjes aangetroffen, vervaardigd door Boxmeerse zilversmeden (12, p.78); de gevonden initialen, die men toen nog niet kon ontcijferen, waren van R R ca 1775 (= Rabbanus Raab), C R ca 1775 (= Christiaan Rijke) en P A T 1796 (= Petrus Antonius Theonville, Boxmeer 1751-1819, zilversmid; 1, p.100).

J. van Waegeningh was evenals zijn in 1702 gedoopte gelijknamige zoon grafelijk chirurg te Boxmeer. De laatste werd in 1737 burger van Roermond en zijn zoon Peter Antoon werd daar edelsmid; het familiewapen is een zesspakig zwart wagenrad in zilver (1, p.102). Ook de familie Le Blanc heeft zich in de jaren 1770-1880 onderscheiden in de smeedkunst. Andreas Engelbert Le Blanc (Boxmeer 1775-1854) was edelsmid en ijker van goud- en zilverwerk; het familiewapen heeft een uitgespreide rode adelaar op zilver (1, p.56, 63-64).

Het Maasstadje Grave heeft eveneens twee families van zilversmeden gehad, die door huwelijk aan elkaar verwant waren. De goud- en zilversmid Cornelius Petrus van Gemert (Grave 1791-1840) was de zoon van Lambertus van Gemert en Johanna Petronella Hermans (Grave 1768-1849) (7, p.10); ook te 's-Hertogenbosch woonde een familie Van Gemert met vele zilversmeden. Een broer van Johanna Petronella Hermans was Theodorus (Grave 1760-1851), wiens dochter Johanna (Grave 1784-1827) in 1809 huwde met de zilversmid Antonius Waron (Grave 1780-1856); zijn zoon Godefridus Petrus Hermans (Grave 1783-1853) was ook zilversmid en zijn andere zoon Herman Gijsbert, in 1783 te Grave gedoopt, vestigde zich als goud- en zilversmid te Oss, waar hij in 1872 overleed. Herman Gijsbert Hermans had 18 kinderen: Cornelius Rudolphus was in 1834-1869 rector van het gymnasium te 's-Hertogenbosch en mede-oprichter van het Provinciaal Genootschap aldaar, Johannes Theodorus (1809-1878) was goud-

smid te Oss, Wilhelmus Theodorus, in 1806 te Oss geboren, werd goudsmid te Eindhoven en overleed aldaar in 1882, Jan Theodoor, in 1816 te Oss geboren, was rond 1847 gevestigd als goudsmid te Helmond en overleed aldaar in 1890, en Antonius Petrus, in 1822 te Oss geboren, vestigde zich als goud- en zilversmid te Eindhoven, maar overleed in 1897 te Roermond op een bedevaart (7, p.10-12, 19-20). Het museum te Breda bezit van deze laatste twee zilveren ampullen met de initialen A H en de jaarletter G = 1866 (4, nr 255).

Van een van de oudste kerkelijke gilden van Eindhoven, het St. Barbaragilde, (17, p.34) bezit het Rijksmuseum te Amsterdam een zilveren gegoten draagteken, uit het eerste kwart van de 16de eeuw, met gegraveerde inscriptie: „dit si die + scuts + SacT + BARBARA + VAN + EYND-OVEN” (16, nr 23). Te 's-Hertogenbosch en Eindhoven werkte in de jaren 1838-1856 de zilversmid J. Bussing, van wie een zilveren doosje voor hosties en voor H. Olie met de initialen J B bewaard wordt in het Bossche bisschoppelijk museum (4, nr 266). In hetzelfde museum bevinden zich twee zilveren hostiedoosjes met de initialen I L, vervaardigd door L.J.H.Loven, die in de jaren 1868-1915 werkte te Roermond en Veghel (4, nr 263). Een zilveren monstrans van de St. Petruskerk te Boxtel heeft de inscriptie „Loven Veghel 1881” en is wel van dezelfde edelsmid.

Dat Breda reeds in de 15de eeuw een school voor edelsmeden had, blijkt uit de monstrans van ca 1450 uit de kathedraal aldaar; hij draagt Bredase keuren (cf. 3, nr.470). In 1534 wordt te Breda „Rutgeer die zelvsermit” genoemd en in de 17de eeuw Elias Marcus (ca 1600) en Geleijn Popta (14, p.77-78, 81-82). Uit Breda is afkomstig de zilveren godslamp, die door Roelandus Verlegh in 1716 werd gemaakt en gemerkt met het meesterteken R V L (4, nr 284). Mr. Sebastiaan Koning vervaardigde te Breda in 1716 een zilveren kan voor de avondmaalviering en merkte deze met een vogel in een ovaal schild (9, p.137). De St. Janskerk te Roosendaal bezit een zilveren collecteschaal met gedreven rand en Bredase keur uit de 17de eeuw; ook de Ned. Herv. kerk aldaar heeft 17de-eeuws zilverwerk met Bredase keur (14, p.83; 9, p.313). In het Rijksmuseum te Amsterdam bevinden zich twee zilveren drinkschalen op voet, een met het merk van Breda uit het einde van de 16de eeuw en een met het merk van Bergen op Zoom ca 1620 (16, nr 63 en 95, afb. 13). Ook Roosendaal had zijn eigen keur; de Q was het merk van deze stad (14, p. 89).

Het Centraal Noord-Brabants Museum te 's-Hertogenbosch bezit twee zilveren tafellepels en een vork met de jaarletter L (tussen 1791 en 1808), de initialen Hh en de stadskeur van Steenberg; de edelsmid Hendrik Hoffmann (1765-1844) had zich ca 1784 vanuit Willemstad te Steenberg gevestigd. Ook zijn zoon Jacobus was goud- en zilversmid (13).

De oudste zilverwerken en de meeste zilversmedenfamilies zijn bekend uit

's-Hertogenbosch; op de vier platen van het Bossche gilde, die door kannik F. Crooy zijn gepubliceerd en becommentarieerd, komen tussen 1538 en 1807 190 namen van edelsmeden voor. Bijna de helft van de namen is samengesteld met „van” of „van de” en getuigt van de grote aantrekkingskracht, die de stad eeuwen lang heeft gehad op vele provincieplaatsen en daarbuiten. Het oudste bewaarde zilverstuk is ouder dan 1538 en bevestigt, dat er tussen de ordonnantie van 1445 en 1538 zilversmeden waren, die hun meesterteken en het stadsmerk in hun zilver sloegen. Het is de zilveren gekroonde vogel van het St. Catharinagilde te Vught met drie merken en het opschrift: „Fraternitas Caterine in Vicht me fieri fecit Anno 1503” (6, p.13). Een iets jonger stuk is de vergulde bokaal uit 1561, vervaardigd door de Bossche zilversmid Adriaan de Groet (10, afb. 4a; 6, nr 37). Uit de volgende eeuw is iets meer bewaard gebleven. In België zijn een tiental monstransen, cibories, kelken en een pyxis van Bossche zilversmeden bekend: Willem Vos (op Bossche plaat: 1607), Symen Vrancken (1620), Geraert Habraken (1624), Nicolaes Ambrosius (1641), Andreas Somers (1685), Hendricus van Beugen (1692), Jacobus Smits (1710) en Godefridus Loeff van der Sloot (1712) (6, p.41); de laatste was vanaf 1687 leerjongen geweest bij Boudewijn Peymans (8, p.188; 6, nr 87). Van Andreas Somers bezit het Rijksmuseum te Amsterdam een zilveren theebus met de merken: 's-Hertogenbosch, B = 1701 en de initialen A S (16, nr 201; 6, nr 98: 1685). De kerk te Bokhoven heeft een zilveren gedreven kelk met merken van 's-Hertogenbosch, L = 1662 en een gekroonde zwaan; dit is het meesterteken van de Bossche zilversmid Pierre le Cigne (15; 3, nr 538; 6, nr 74: 1658). Hoogstwaarschijnlijk zijn de twee gedreven zilveren avondmaalbekers van de Ned. Herv. Gemeente te Eindhoven, met de merken van 's-Hertogenbosch, de jaarletter V = 1695, en het meesterteken, een beer, (3, nr 641) vervaardigd door Gijsbert de Beer (6, nr 90: 1676); de gegraveerde opdracht dateert ook van 1695. De verguld zilveren kelk van de St. Petruskerk te Hilvarenbeek dateert uit het begin van de 16de eeuw, maar de jongere voet draagt de merken: 's-Hertogenbosch en het meesterteken van Peeter van Suchtelen (3, nr 506; 6, nr 58: 1631). Van Bossche edelsmeden uit de 17de eeuw zijn ook de zilveren kelken van Loon op Zand en Boekel (3, nr.474 en 536). In de 18de eeuw zijn er in Den Bosch drie families van zilversmeden, die naam hebben gemaakt, Van Berckel, Van Beugen en Van Gemert. Van andere edelsmeden is minder bekend. De initialen A K van A. J. Kemps (6, nr.182) staan naast het boompje, het stadsmerk van Den Bosch, en de jaarletter W = 1795 in een zilveren hostiedoos van de St. Odulphuskerk te Best. Thomas van Meervoort (6, nr 151: 1768) maakte vooral mosterd-potten, suiker- en peperbussen (10, p.44); hij merkte met zijn initialen T M. Van Johannes van den Dungen zijn waarschijnlijk de twee avondmaalbekers van 's Grevelduin-Kapelle (9, p.319); zij zijn gemerkt met I D

(6, nr 172: ca 1790). De rijk gedreven vergulde kelk van de St. Catharina-kerk te 's-Hertogenbosch met het meesterteken I S F (9, p.182) is misschien van de zoon van Jacobus Smits (cf. 6, nr 115).

Hoe nauw de families van de Bossche edelsmeden met elkaar waren verbonden, kan blijken uit de huwelijken van Le Heu. Balthazar Le Heu (6, nr.138: 1754) was in 1727 te Rebeck in Belgisch Brabant geboren en werd in 1754 poorter van Den Bosch; in hetzelfde jaar werd hij in het gilde opgenomen en huwde hij Agnes, dochter van Jacobus van Wolfsbergen (cf. 6, nr 140 en 159: familie van edelsmeden). Balthazar verhuisde na 1766 naar Eindhoven. Zijn zoon Jacob Philippus, in 1757 geboren, werd zilversmid (Brab. Leeuw 2, 1953, p.90); ook een andere zoon, Gerardus Ignatius, in 1766 geboren, was edelsmid te Eindhoven. Een achterneef van Balthazar, Andreas Josephus Henricus Le Heu trouwde in 1812 te Breda met Johanna Coletta Antonia van Beugen (1792-1827), dochter van de goudsmid Adrianus van Beugen (19).

Van de familie Van Gemert waren in de jaren 1701-1792 tien jongens leerjongen bij Th. van Berckel of bij W. van Beugen, bij hun eigen vader of broer, of bij andere Bossche edelsmeden (8, p.187-188); van deze tien komen er slechts vier op de Bossche gildelijsten voor en het schijnt, dat de meesten te licht bevonden zijn. Een grote zilveren schenkan van J. van Gemert met de jaarletter H = 1842 en het meesterteken JVG bevindt zich in het Bossche bisschoppelijk museum (4, nr 257). In 1880 boden de Gebr. van Gemert, „kunstenaars in hun vak”, een grote zilveren gedreven koe en boer aan de Commissaris van de Koningin aan n.a.v. de grote watersnood (20, p.11).

In de jaren 1644-1780 waren van de familie Van Beugen twaalf leden leerjongens bij hun vader of bij Theodorus van Berckel, Balthazar Le Heu en andere Bossche edelsmeden; de oudste leermeesters, Guiliam van der Borch (1644) en Jan van Beugen (1656) komen op de Bossche platen niet voor en woonden blijkbaar niet in de stad (8, p.187). Slechts 5 van de 12 leerjongens Van Beugen komen op de Bossche gildeplaten voor; misschien was het ambacht hun te zwaar, misschien zijn zij na hun leerjaren naar elders verhuisd.

Theodorus van Berckel, leerjongen vanaf 1679, overleed als deken van het gilde in 1734. Zijn zoon Theodorus werd in 1719 leerjongen bij zijn vader en was vanaf 1734 meester; zijn zonen Theodorus, Rutgerus en Gijsbertus werden resp. vanaf 1750, 1760 en 1764 leerjongens bij hun vader (8, p.186). Waarschijnlijk zijn niet allen meester geworden of zij zijn naar elders getrokken; hun namen komen niet op de Bossche gildeplaten voor. Het gedreven en grotendeels vergulde trouwdoosje met het opschrift: „Alwaer God Selffs die Trouw Verbindt, Aldaer Sigh allen Zegen vindt”, uit het Rijksmuseum te Amsterdam, is mogelijk van Theodoor van Berckel, die in

1692 meester werd (16, nr 195). Het St. Sebastiaangilde te Diessen bezit een zilveren vogel (ca 1700), de Waalse kerk te 's-Hertogenbosch een zilveren schaal (2de helft 17de eeuw) en de Ned. Hervormde kerk te Oisterwijk een zilveren avondmaalbeker uit 1710, alles van de oude Theodoor van Berckel (9, p.88, 186 en 284). In het Centraal Museum te 's-Hertogenbosch bevindt zich een borstbeeld van Theodoor Victor van Berckel, in 1739 aldaar geboren, in 1776 graveur-generaal van de munt der Oostenrijkse Nederlanden te Brussel, in 1798 eerste graveur van de Munt te Wenen en in 1808 overleden in zijn vaderstad; hij was een van de beste graveurs van zijn tijd en het museum bezit verscheidene munten, zegels en penningen, die door hem zijn gegraveerd (21, p.35, 38).

In 1847 werd te 's-Hertogenbosch de Confrerie St. Eloy opgericht voor de edelsmeden, op initiatief van B. v. Drunen (20, p.14). Uit de tweede helft van de 19de eeuw bezit het Bossche bisschoppelijk museum een viertal zilveren gegraveerde processieschildjes van de Vughtse processie O.L.Vrouw van Kevelaer. De schildjes van Erp, Best en Waalwijk dragen het meester-teken H H 82 en de jaarletters H = 1892 en J = 1893; zij zijn gegraveerd door H. Hemelbach (1854-1901), werkzaam te Oisterwijk en 's-Hertogenbosch. Het schildje van Orthen is gegraveerd door A K 1 = A. Kalberg te 's-Hertogenbosch (1877-1908). De St. Janskerk te Roosendaal bezit een reeks van 14 zilveren processieschildjes (14, p.84).

De 20ste eeuw zocht weer nieuwe vormen. Het zilver neemt nog altijd een ereplaats in.

W. H. TH. KNIPPENBERG

LITERATUUR:

1. A.F.van Beurden, Schetsen uit de geschiedenis van Boxmeer, Boxmeer 1934
2. Het Bisschoppelijk Museum van 's-Hertogenbosch 1933-1963
3. Catalogus der Nationale Tentoonstelling van oude Kerkelijke Kunst te 's-Hertogenbosch, 's Bosch 1913
4. Kunst uit kerkelijke musea in Nederland. Catalogus tentoonstelling Haags Gemeentemuseum 1963
5. Uit Brabant's kerkelijke verzamelingen. Catalogus tentoonstelling Centraal Noord-Brabants Museum 's-Hertogenbosch 1963
6. F.Crooy, Les orfèvres de Bois-le-Duc et leurs poinçons, Bruxelles 1938
7. Jac J.M.Heeren, De Graafse tak van de familie Hermans, De Brabantse Leeuw 1956
8. H.B.M.Essink, Enige aantekeningen betreffende Bossche ambachtslieden vóór 1800: goud- en zilversmidsgeslachten, De Brabantse Leeuw 1960, p.186-187
9. Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, deel X: De provincie Noord-Brabant, 's-Gravenhage 1931
10. M.H.Gans en Th.M.Duyvené de Wit-Klinkhamer, Geschiedenis van het Nederlandse zilver, Amsterdam 1958
11. E.Voet en P.W.Voet, Nederlandse goud- en zilvermerken 1445-1951, 's-Gravenhage 1951
12. Zilverwerk vervaardigd te Boxmeer? Taxandria 43, 1936, p.78

13. K.A.Citroen, Zilvermerken van Steenberg, Brabantia 10, 1961, p.98-101
14. J.J.Werz, Zilver, De Ghulden Roos 14, Roosendaal 1954, p.74-89
15. F.H.van Bavel, De vroegbarokke kelk van Bokhoven, Brabantia 9, 1960, p.201-209
16. Catalogus van goud- en zilverwerken, Rijksmuseum Amsterdam, 1952
17. L.G.A.Houben, Geschiedenis van Eindhoven, Turnhout, I, 1890
18. Elka Schrijver, Zilver, Bussum 1963
19. J.A.W.Swane, Le Heu, De Brabantse Leeuw 11, 1962, p.5-8
20. Piet Bosschenaar (ps. Piet van Rooy = P R 2), De Bossche goud- en zilverindustrie in de laatste halve eeuw, Uitg. v.d.Diocesane Bond van Goudsmiden en Horlogemakers in het bisdom 's Bosch, 1935
21. J.P.W.A.Smit, Gids voor het museum van het Provinciaal Genootschap van K. en W. in Noord-Brabant, 1926